

О.В. Гладкий,
доктор географічних наук, професор, академік АНВО України,
Київський національний торговельно-економічний університет,
м. Київ, Україна

В.С. Килівник,
кандидат медичних наук, доцент,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»,
м. Вінниця, Україна

ГУМАНІСТИЧНА ПАРАДИГМА – ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті розглянуто особливості становлення й розвитку гуманістичних ідей як цінності людини та людяності в системі науки й освіти. Визначено загальнонаукові проблеми, пов'язані з дегуманізацією знань і порушенням цілісності наук. Розкрито роль гуманістичних ідей у формуванні постдисциплінарного наукового знання в системі освіти, а також у розвитку здорового способу життя. На основі постнекласичних досліджень обгрунтовано необхідність переходу системи освіти до гуманістичної парадигми, що включає в себе два основні моменти: утвердження загальнолюдських цінностей і людяності, а також наукове осмислення сутності процесів і явищ у їх цілісному душевно-духовному переживанні.

Ключові слова: гуманістична парадигма, технократизм, психічні явища, дегуманізація, постдисциплінарне знання, гуманістична синергія.

Дві сфери світової духовної культури – гуманітарна та природничо-наукова (гуманістична й технократична парадигми мислення та діяльності людини). Вони «приречені жити разом».

У сучасному суспільстві панує технократизм, недооцінюється гуманістична орієнтована духовна культура, існує дефіцит оптимального й ефективного соціального управління на всіх рівнях.

Технократизм багатофункціональний [2]:

- це абсолютизація речей і недооцінка ідей, духовної культури та суспільства;
- це перебільшення матеріальної сторони життя людей і недооцінка ідеальної, духовно-культурної сторони;
- це панування матеріальних і духовних продуктів діяльності людей над своїм творцем (речовий фетишизм), за якого не речі обслуговують людей, а люди обслуговують речі;
- це таке негативне відчуження людини, за якого матеріальні й духовні продукти діяльності протистоять своєму творцеві як сліпа чужа сила, яка панує над ним і диктує йому лінію поведінки і дій, вкладає людину в «прокрустове ложе» зовнішніх регламентацій, норм і настанов.

Наукові дослідження постнекласичної доби засновані на концепції переходу до постдисциплінарного знання, наповненого гуманістичним змістом і цінностями. Їх основою має стати акцент не лише на суто антропоцентричній проблематиці розрізнених наукових напрямів, а передусім на цілісному неутилітарному підході науки й освіти до проблеми людяності, етичності та моралі, сутності і призначення людини, ролі загальнолюдських знань і цінностей у дослідженнях фізичного та психічного здоров'я особистості. У філософських і гуманітарних науках під гуманізмом розуміється рефлексований антропоцентризм, який виходить із людської свідомості й має своїм об'єктом цінність здорової людини та людяності за винятком того, що відчужує людину від самої себе [12]. Провідною ідеєю гуманізму є гармонійний здоровий розвиток властивих людині ціннісних здібностей розуму й почуттів, вищий розвиток людської культури та моральності, формування здорового середовища розвитку особистості й відповідної поведінки щодо інших людей і природного середовища (філософія античності та Відродження). Для філософії І. Канта гуманність – «це почуття блага в спілкуванні з іншими; з одного боку, всезагальне почуття участі, з іншого – можливість внутрішньо й всезагальним чином спілкуватися з іншими, властивості, які в сукупності створюють адекватне людині товариство» [9]. Для класичного вчення Й.Г. Гердера гуманність є метою людського розвитку загалом, а також усієї людської діяльності зокрема (у тому числі й наукового пізнання) [8].

За часів постнекласичного напрямку розвитку науки гуманістичні ідеї отримали подальший розвиток у герменевтиці як у вченні про «розуміння» (цілісне душевно-духовне переживання) сутності різних процесів і явищ (природних чи суспільних), на відміну від традиційного для класичної науки та освіти їх «пояснення». Останнє слугувало причиною дегуманізації освіти й наукового знання, відмови від загальнолюдських цінностей і, як наслідок, звуженого розуміння сутності речей, їх структуралістського механістичного трактування, позбавлення синергетичних якостей. Це спричинило істотні ускладнення в процесі гармонійного здорового розвитку особистості, у формуванні її адекватних розумових, психічних і перцепційних здібностей, а також викликало порушення цілісності та стадійно-спадкової послідовності суспільного розвитку.

Дегуманізація усунула єдність освіти й наукового пізнання, що порушило цілісність наук і призвело до їх структурного подрібнення та дисипації [9]. Процес пізнання було спрямовано «вглиб» освіти й науки, він слугував вирішенню окремих питань побудови структури, дослідженню відносин і зв'язків, установленню закономірностей функціонування та розвитку об'єкта дослідження. Натомість наука й освіта втратили людиновимірний характер, стали відчуженими від загальнолюдських проблем і цінностей, почали негативно впливати на людське здоров'я і психофізичний стан [5].

Гуманістичне вираження сучасної науки та освіти полягає в погляді на існування й розвиток світу *sub specie aeternitatis*¹. У їх категоріальному апараті знову повинні з'явитись одвічні людські цінності (єдності, спільності, людяності, здорового способу життя, перцепційної когнітивності), що будуть покладені в основу як теоретичних узагальнень, так і практичної прикладної діяльності. Процес трансформації науки та освіти вимагає розробки нової гуманістичної парадигми, яка стане основою здорового гармонійного розвитку людини й суспільства загалом і суспільного сприйняття власної сутності [1]. Відходячи від абстрактно-філософських ідей минулого, гуманізм отримує так нову практично-діючу форму, що має ґрунтуватись на привнесенні його цінностей у наукові дослідження.

Ідеї гуманізму все більше переходять від суто філософських і гносеологічних досліджень до конкретно-освітніх. Їх сфера застосування не обмежується окремими частковими галузями науки та освіти, вони стають основою нового постдисциплінарного знання про людиновимірний цілісний характер розвитку особистості, про єдність духовно-індивідуалізованих та об'єктно-матеріалістичних людських якостей [1]. Ідеалом гуманізму в системі науки й освіти має бути не лише вузькопрофільне (дегуманізоване) пізнання окремих елементів людського буття (природних, економічних, соціальних, медичних тощо), що дають змогу передбачати окремі процеси і явища в рамках певних дисциплін, а й «розуміння самого явища в його однократній історичній конкретності», в усвідомленні єдності всіх компонентів людської сутності, в гармонізації її функціонування та розвитку [3]. Сучасна наука й освіта мають слугувати проблемам людяності, які полягають не в абстрактному антропоцентризмі, не в утилітарно персоніфікованому «задоволенні потреб людей», а в гармонійному розвитку людської натури, її всебічному фізичному, інтелектуальному, творчому та культурному піднесенні, заснованому на здоровому способі життя. Ще наприкінці XIX ст. доктор Дж.У. Дреппер [6] в епохальній книзі «Історія розумового розвитку Європи» наголошував на тому, що за віком «розумової старезності», під яким учений розумів занепад раціоналістичного формалізованого мислення, що почало розквітати в Європі того часу, прийде нове піднесення гуманізму та «вічних людських цінностей», які будуть поставлені над кількісним прогресом науки і сприятимуть об'єднанню розрізнених знань про людину і світ [8]. Таке піднесення, на думку вченого, сприятиме формуванню людини нового типу, в якому гармонійно будуть поєднуватись усі його духовні, фізичні та людські якості. Безсумнівно, провідну роль у цьому процесі відіграватиме гуманізована постдисциплінарна освіта.

Отже, ми розглядаємо гуманістичну парадигму розвитку науки й освіти у двох аспектах: 1) як утвердження загальнолюдських цінностей, що призводить до формування повноцінної здорової гармонійної особистості; 2) як наукове осмислення сутності речей у їх цілісному душевно-духовному переживанні, в їх синергетичному вияві, що відрізняється від традиційного системного уявлення наявністю додаткових неврахованих компонентів.

Розвиток гуманістичної парадигми в системі науки та освіти має протікати в таких напрямках [5]:

1. Від антропоцентризму – до людяності. Традиційна антропоцентрична концепція науки та освіти висуває вимоги до практичної її спрямованості з метою найбільш повного задоволення потреб людей в освіті, інформації, саморозвитку. Однак такий підхід є досить утилітарним. Замість ідей антропоцен-

¹ З погляду вічності (лат.).

тризму, за якими потреби людини є центром, а їх задоволення – метою науково-освітньої діяльності, необхідна орієнтація на проблеми людяності, здоров'я й гармонії особистості, загальнолюдських цінностей і гуманності [3; 6]. Наукові та освітні програми мають сприяти усвідомленню людиною свого місця у світі, мають стверджувати естетичні, культурні, моральні життєві принципи, підтримувати здоровий спосіб життя, сприяти формуванню збалансованого природокористування й гармонізації суспільства.

2. Від системності – до гуманістичної синергії. Більшість науково-освітніх дисциплін розглядається як виокремлена на основі різного роду зв'язків, цілісна складна система (комплекс) різних матеріально-речовинних компонентів. Вона складається з великої кількості відокремлених гетерогенних елементів [3]. Однак поняття людяності, загальнолюдських цінностей життя, повноцінності, здоров'я, гармонії, знання тощо не вписуються в традиційне розуміння системи, до того ж формалізоване кількісними методами. Класична система сама по собі не має гуманістичного забарвлення й не може адекватно та повною мірою відобразити реальність. Отже, лише наповнення системи освіти гуманістичними цінностями, що мають несистемний, емерджентний, синергетичний характер, сприятиме гармонійному розвитку особистості, допоможе усунути диспропорції між отриманим знанням і реальністю, забезпечить утвердження здорового способу життя [2].

3. Від кількісних методів – до подальшого якісного аналізу їх результатів і гуманістичної інтерпретації, на них заснованій. Критика кількісних методів у науці та освіті почалась ще за часів їх масового впровадження. Деякі вчені застерігали від їх широкого використання, мотивуючи це тим, що така практика призводить до втрати цілісності розуміння освітнього процесу, появи вузькопрофільних прикладних дисциплін, що не будуть здатні підготувати комплексну всебічно розвинену особистість. Отже, масштабна диверсифікація знань та освітніх напрямів обов'язково має бути заснована їх подальшій гуманізації й гармонійному всебічному повноцінному розвитку особистості.

4. Від спеціалізованої диференціації – до філософських основ універсального світосприйняття. Цей підхід заснований на уявленнях про категоріальний імператив І. Канта і трансцендентальну апперцепцію [9]. Сучасна наука та освіта не повинні обмежуватись вузькими рамками пізнання окремих спеціалізованих і глибоко диверсифікованих галузевих дисциплін. Їх межі значно ширші, по суті, виходять на узагальнене розуміння філософських засад універсальних імперативів у всьому розмаїтті їх виявів, сторін і властивостей. Саме тут закладаються підвалини нового постдисциплінарного знання, заснованого на усвідомленому світосприйнятті особистості, що сформувалось під впливом трансформації сучасної освіти в рамках гуманістичної парадигми.

Для демократичного й гармонійного суспільства не все одно, яким буде фахівець із вищою освітою: тільки висококваліфікованим ремісником чи, крім фахової підготовленості, він ще й стане інтелектуалом, буде добре орієнтуватись в інших науках, особливо гуманітарних.

У свою чергу, науково-технічний прогрес вимагає від усіх учасників педагогічного процесу формування більшої якості та швидкості засвоєння маси інформації, яка швидко зростає й постійно оновлюється. На перший план виступають проблема формування такої якості мислення, яка давала б можливість учневі йти в ногу з науково-технічним прогресом. Суттєвий вплив на перебіг вищезазначених процесів мають будь-які психічні явища.

Психічні явища ділять на три основні групи: психічні процеси, психічні стани і психічні властивості особистості:

1. Психічні процеси – це форма цілісного відображення людиною об'єктивної дійсності; вони мають динамічний скороминучий характер (короткотривалі). Психічні процеси ділять на дві основні групи: а) пізнавальні процеси – відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уява; б) емоційно-вольові – почуття (емоції) та воля.

2. Психічні стани – психологічна характеристика людини, що відображає її триваліші, більш статичні душевні переживання. У цю групу входять настрій, афект, ейфорія, фрустрація (емоційні вияви), зосередженість, розсіяність (увага), рішучість, зібраність (вольові вияви), сумніви (мисленнєві вияви), а також утомленість, бадьорість, натхнення тощо.

3. Психічні властивості – сталі, стійкі душевні якості суб'єкта, яким притаманні закріпленість і повторюваність у структурі особистості: темперамент, характер, здібності. На основі кожного психічного процесу може виникнути відповідна психічна властивість: на основі відчуття – чутливість, сприймання – сприйнятливості, уваги – уважності, мислення – вдумливості, уяви – фантазерство. Місце психології серед інших наук дуже велике. Із суспільними науками (історією, економікою, соціологією, лінгвістикою) психологію поєднує те, що вони потребують даних про природу соціально-психологічних явищ,

особливості індивідуальної і групової поведінки людей, закономірності формування навичок, ціннісних орієнтацій, міжособистісних стосунків тощо. У свою чергу, психологія досліджує функції, які виконує психіка в суспільних стосунках людини. Без філософії психологія не могла б робити необхідні теоретичні узагальнення. Водночас філософія використовує результати психологічних досліджень під час побудови наукової картини світу. І логіка, як і психологія, вивчає людське мислення, тільки перша – його процесуальний, а друга – результативний аспекти.

Природознавство (біологія, фізіологія, фізика, хімія тощо) поглиблює уявлення про психіку як результат і чинник еволюції, доводить вивчення її механізмів до фізіологічного, нейрофізіологічного, біохімічного рівнів. Проте ці механізми не можуть вивчатися без аналізу їх власне психологічного змісту.

Не менш виразний зв'язок психології з педагогічними, медичними, технічними науками, математикою. Досліджуючи процеси засвоєння суспільно-історичного досвіду, педагогіка не може ігнорувати закономірності сприймання, пам'яті, мислення, уваги, динаміку засвоєння знань, формування вмій, навичок, природу інтересів і здібностей, розвиток особистості. Медичним наукам, зокрема психіатрії, психологія може допомогти в діагностиці захворювань, розумінні «внутрішньої картини» хвороби, визначенні оптимальної терапевтичної тактики, застосуванні методів психологічного впливу на хворого. Розвиток технічних наук має враховувати параметри реакцій людини на зовнішні подразники, характеристики сприймання, збереження й переробки нею різних форм інформації. Математика має справу з просторовими формами та кількісними відношеннями й безпосередньо не звертається до психології. Однак психологію цікавить, наприклад, як у дитини виникає поняття числа, за допомогою якої системи координат людина орієнтується в просторі, як співвідносяться між собою кількісні та якісні способи побудови психічного образу. Відповіді на ці питання стосуються й математики. Адже ця наука, незважаючи на безмежність її абстракцій, має вихідні положення, зміст яких пов'язаний із закономірностями функціонування людської психіки.

Запропонований підхід до визначення місця психології в системі наук дає змогу зрозуміти логіку будови психології, яку становлять її галузі. Кожну з них можна розглядати як таку, що виникла на «стиках» міждисциплінарних зв'язків психології. Тоді на межі із суспільними науками знаходять своє місце соціальна психологія, історична психологія, юридична психологія, психологія мистецтва, психологія управління; на межі з природознавством – зоопсихологія, психофізіологія, нейропсихологія, психофізика; з технічними науками – психологія праці, інженерна психологія; з гуманітарними – гуманістична психологія, педагогічна психологія, психологія розвитку, психологія творчості, психологія спорту тощо.

Отже, результатом зазначених перетворень стане поступовий перехід до нової парадигми в системі науки та освіти, яка буде базуватись на загальнолюдських цінностях, привносить в неї елементи постдисциплінарного знання і сприятиме гармонійному, здоровому, усебічному, повноцінному розвитку особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні проблеми філософських, політологічних та релігієзнавчих досліджень (до 170-річчя філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка) : матеріали Міжнародної наукової конференції «Людина – світ – культура» (20–21 квітня 2004 року, Київ). – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 976 с.
2. Альохін В. До питання про зміну технократичної парадигми мислення та діяльності / В. Альохін, Є. Альохіна // Донецький вісник Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. – Донецьк, 2002. – Т. 2. – 2002. – 220 с.
3. Воблій К.Г. Організація праці наукового працівника (методика і техніка) / К.Г. Воблій. – К. : Видавництво АН УРСР, 1947. – 150 с.
4. Гадамер Г.-Г. Істина і метод / Г.-Г. Гадамер ; пер. з нім. – К. : Юніверс, 2000. – Т. 1 : Герменевтика I: Основи філософ. герменевтики. – 2000. – 464 с.
5. Гладкий О.В. Гуманістична парадигма в системі науки і освіти як основна методологічна засада дослідження здоров'я Homo Educandus / О.В. Гладкий, В.С. Кілівник // Дискурс здоров'я в освіті: філософія, педагогіка, антропологія, психологія : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнарод. участю (16–17 вересня 2016 р) : в 3 т. / Мін. освіти і науки України, Нац. акад. пед. наук України, Комунал. вищ. навч. закл. «Вінницька академія неперервної освіти», Міжнар. акад. екології і здоров'я, м. Вільнюс ; під заг. ред. М.Б. Євтуха та В.М. Федорця. – Вінниця : ТОВ «ПЛАНЕР», 2016. – Т. 1. – 2016. – 208 с.
6. Гумбольдт А. Картини природи / А. Гумбольдт. – М. : Государственное издательство географической литературы, 1959. – 268 с.

7. Достоевский Ф.М. Братья Карамазовы / Ф.М. Достоевский / Достоевский Ф.М. Собр. соч. : в 12 т. / Ф.М. Достоевский. – СПб. : Издание А.Ф. Маркса, 1895. – Т. 12. – 1895. – 920 с.
8. Дреппер Дж.У. История умственного развития Европы / Дж.У. Дреппер. – СПб. : Изд-во А.Ф. Маркса, 1875. – 634 с.
9. Ішук С.І. Розколота географія / С.І. Ішук, Т.І. Шпарага, О.В. Гладкий // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Географія». – 2003. – Вип. 6. – С. 5.
10. Канке В.А. Основные философские направления и концепции науки / В.А. Канке. – М. : Логос, 2004. – 327 с.
11. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; пер. с нем. Н.О. Лосского. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – 672 с.
12. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 576 с.

А.В. Гладкий, В.С. Киливник. Гуманистическая парадигма – основа формирования здоровой личности. –

Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности становления и развития гуманистических идей как ценности человека и человечности в системе науки и образования. Определены общенаучные проблемы, связанные с дегуманизацией знаний и нарушением целостности наук. Раскрыта роль гуманистических идей в формировании постдисциплинарного научного знания в системе образования, а также в развитии здорового образа жизни. На основе постнеклассических исследований обоснована необходимость перехода системы образования к гуманистической парадигме, включающей в себя два основных момента: утверждение общечеловеческих ценностей и человечности, а также научное осмысление сущности процессов и явлений в их целостном душевно-духовном переживании.

Ключевые слова: гуманистическая парадигма, технократизм, психические явления, дегуманизация, постдисциплинарное знание, гуманистическая синергия.

A. Gladkiy, V. Kilivnik. The humanistic paradigm is the basis for the formation of a healthy personality. – Article.

Summary. The features of the formation and development of humanistic ideas as well as humanity values in the system of science and education are considered. The general scientific problems associated with dehumanization of knowledge and interruption of scientific integrity are disclosed. The role of humanistic ideas in the formation of post-disciplinary scientific knowledge in education system as well as in the development of a healthy lifestyle is disclosed. The transition of the education system to a humanistic paradigm based on post-non-classical studies is substantiated. This transition includes two main points: the assertion of universal human values and humanity as well as the scientific conceptualization of the essence of processes and phenomena based on integral mental-spiritual experience.

Key words: humanistic paradigm, technocratic, psychic phenomena, dehumanization, post-disciplinary knowledge, humanistic synergy.